

Ortaçağ İslâm Dünyasında Süryani Tarih Yazıcılığı*

Ahmet Yasin TOMAKİN**

Özet

Süryani tarih yazıcılığı, İslâm öncesi dönemde başlamış ve ilk eserlerini ortaya koymuştur. İslâm'ın doğuşu ve yayılışından sonra da bir gelenek halinde gelişmeye devam etmiştir. Müslüman devletlerin bir tebaası olarak Süryani yazarlar eserlerinde kendi dönemlerinin gelişmelerine değinmişlerdir. Bu bakımdan söz konusu kaynaklar İslâm tarihçiliğinin önemli kaynakları arasında değerlendirilmelidir. Bu makalenin amacı; Süryani tarih kaynaklarının İslâm tarihi araştırmaları açısından değerine dikkat çekmek ve günümüze ulaşmış olanları, İslâm tarihine dair kısa içerikleri ve yayın bilgileriyle beraber tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Süryaniler, Süryani tarih yazıcılığı, İslâm tarihi, Süryani kronikleri.

Syriac Historiography in the Medieval Islamic World

Abstract

Syriac historiography began in the pre-Islamic period and revealed his first works. After the emergence and spread of Islam, this tradition continued to develop in a tradition. As a subject of the Muslim states, the Syriac writers referred to developments of their own eras in their works. In this respect, these sources should be considered as important sources of Islamic historiography. The purpose of this article is to emphasize the value of Syriac historical sources for Islamic history researches and to introduce the extant ones, together with brief contents on Islamic history and publication information.

Keywords: Syriac People, Syriac historiography, Islamic history, Syriac chronicles.

* Bu makale, 18-24 Eylül 2017 tarihinde İspanya'da düzenlenen USOS-2017 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Şırnak Ü., İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi A. B. D.
a.y.tomakin@gmail.com; ayasin@sirnak.edu.tr

Giriş

Batı'da XVII. yüzyılın başlarına kadar uzanan geçmişine karşın Türkiye'de *Süryaniyat* araştırmaları oldukça yakın bir dönemden beri yapılmaktadır. Bu alan şimdiye kadar Türkiye'deki entelektüel ve akademisyenler tarafından çok az önemsenmiştir. Bu ilgisizlik İslâm tarihi araştırmalarında da kendini hissettirmiş; alanın araştırmacıları, Arapça yazılmış birkaçı dışında, çoğunlukla Süryani tarih kaynaklarını kullanma ihtiyacı hissetmemişlerdir. Bunun sebebi olarak; tarihi olayları sadece Müslümanlarca yazılmış eserler üzerinden okuma alışkanlığı, Süryanicenin bilinmemesi ve literatür eksikliği gibi belli durumlar gösterilebilir. Ancak bilimsel yaklaşım açısından bu gibi durumların mazeret teşkil etmemesi gerekir. Tarihsel sürece bakıldığında, VII. yüzyılda Suriye ve Mezopotamya bölgesinde gerçekleşen ilk İslâm fetihleri sonucunda Süryaniler ile yakın bir temas kurulmuş olduğu görülür. Süryaniler eserlerinde Müslümanların ilerleyişinden bahsetmektedirler. Dahası Müslüman tarih yazıcılığının gelişim süreci düşünüldüğünde çok erken bir dönem olarak karşımıza çıkan VII. yüzyılda, Süryaniler tarafından yerel ve evrensel nitelikli tarih eserleri kaleme alınmış ve bu alanda kayda değer bir gelenek oluşmuş durumdaydı. Devam eden asırlarda Süryaniler Müslüman devletlerin idaresi altında yaşamaya ve eserlerini kaleme almaya devam etmişlerdir. Dolayısıyla Süryani tarih yazınının İslâm tarihi alanı açısından yadsınamaz nitelikte olduğunu ifade etmek gerekir. Alandaki bu boşluk dolayısıyla; İslâmî dönemde yazılmış olan ve alan için kaynaklık teşkil eden eserlerin, bugüne kadar yapılmış olan baskı ve çevirileriyle birlikte tanıtılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.

Konuya geçmeden önce Süryani tarih yazıcılığı hakkında genel birkaç bilgi vermek yerinde olacaktır. Kabaca tasnif etmek gerekirse Süryani tarih yazıcılığına dair eserleri üç kategoride toplamak mümkündür: 1. Yerel tarih yazımı, 2. Evrensel tarih yazımı, 3. Dinî tarih yazımı. Yerel tarih yazımına kaynaklık eden Süyanice ilk kayıtların, miladi ilk yüzyıllarda çeşitli bölgelerde belli dönem varlık göstermiş olan yerel kraliyet arşivlerine kadar gittiği düşünülmektedir. Bunun dışında yazarlar, daha çok mensubu oldukları kilise kurumunun arşivinden, kütüphanesinden ve yerel rivayetlerden derleme yaparak eserlerini kaleme almışlardır. Bu kaynaklarda belli bir bölgenin siyasî, dinî, ekonomik vs. şartları hakkında bilgiler toplanmaktadır. Yine de bunların içinde genel tarihe dair bilgiler bulmak mümkündür. Evrensel tarih (dünya tarihi, seküler tarih) yazımı ise Romalı Hippolytus (ö. 235), Kaysereali Eusebius (ö. 339) gibi yazarların Yunanca kronolojik eserlerinden

Farklı gelenekleri temsil etmesi bakımından Süryani tarih yazıcılığını, ‘Batı Süryanileri’ ve ‘Doğu Süryanileri’ şeklinde iki başlık altında incelemek uygun olacaktır.

1. Batı Süryanileri

Kesin bir sınır çizmenin imkânsızlığına rağmen Batı Süryanilerinin, Suriye-Mezopotamya coğrafyasının batı bölgelerinde yaşayan Süryaniler için kullanıldığı ifade edilebilir. Buradaki ‘Batı Süryanileri’ ifadesiyle dinî değil, kültürel bir gelenek kastedilmektedir. Bu bakımdan farklı dinî mezhepler olan Süryani Ortodokslar, Mârûniler ve Melkitler başlığın kapsamında değerlendirilmiştir. Günümüze ulaşmış olan eserler dikkate alındığında Batı Süryanilerine ait daha çok eserin mevcut olduğu görülür. Bu eserler arasında yerel tarih, dünya tarihi ve kilise tarihine dair yapıtlar mevcuttur.

1.1. Melkit Kroniği

Kadıköy Konsili yanlısı, adı bilinmeyen bir yazar tarafından kaleme alındığı için Melkit Kroniği şeklinde isimlendirilmiştir. Onun bu tutumu eserde yer alan miyafizit karşıtı ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır. Adem’den başlayıp İmparator Herakleios dönemine (610-641) kadar gelen kısa bir dünya tarihidir. 638’den sonra yazıldığı tahmin edilmektedir. Yaratılışla ilgili Yunanca Yetmişler çevirisi ve Süryanice Peşitta çevirisinde yer alan Kutsal Kitap bilgilerini paylaşarak eserine başlayan yazar, daha çok Hıristiyanlık dönemine yer vermiştir. Yine Hıristiyanlığın erken dönemine dair ana kilise piskoposlarının listesini verirken, Nestoryus (ö. 450) sonrasıyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. İslâm’ın erken döneminde yazılmış olmakla birlikte kronikte Müslümanlardan bahsedilmemektedir. Halbuki bu dönemde Müslümanlar kuzeye doğru ilerlemiş, Bizans’ı Suriye’den çıkarmış, Sâsânilerin başkentini ele geçirmişlerdi. Bunun sebebi olarak eserin daha çok kilise tarihi ile ilgilenmiş olması gösterilebilir. Diğer taraftan bu durum, Müslümanlarla ilgili bilgilerin bu erken dönemde yazar açısından pek önemsenmediğini de düşündürmektedir. Yazar, Süryanilerin sıkça başvurdukları Eusebius’un *Kilise Tarihi*’ni kaynak olarak kullanmamıştır. Diğer yandan kronik, sonraki Süryani yazarlar tarafından kaynak gösterilmiştir.⁵ Süryanice metin; de Halleux tarafından Fransızca çeviri, notlar ve indeksle birlikte yayımlanmıştır.⁶

1.2. Mârûnî Kroniği

Yazarı belli olmamakla birlikte bir Mârûnî tarafından kaleme alındığı bilinmekte ve bu sebeple *Anonim Mârûnî Kroniği* olarak tanınmaktadır. İskender (ö. m.ö. 323) zamanından başlayan kroniğin 664’ten sonra yazıldığı düşünülmektedir. Günümüze ulaşmış kronikler arasında, Eusebius’un *Kronoloji*’sinden faydalanan ilk Süryani kroniği olarak tespit edilmiştir. Yazar ayrıca Mârûnîlerin tarihine dair farklı kaynaklardan da faydalanmış ve bilgileri bir araya getirmiştir. Eserin, IV. yüzyılın sonlarından VII. yüzyılın ortalarına kadar gelen kısmı kayıptır. Günümüze ulaşmış son beş sayfası sayesinde kroniğin Müslümanları konu edindiği ve yedinci yüzyılın ortalarına kadar geldiği anlaşılmaktadır. Eserin son sayfalarında Hz. Ali ile Muaviye arasında vuku bulan Siffin Savaşı’ndan (37/657) söz edilmektedir. Bu anlamda eser, Müslümanlardan bahseden en eski kroniklerden biridir.⁷

5 Kronik hakkında bkz. A. de Halleux, “La Chronique Melkite Abrégée du Ms. Sinai Syr. 10”, *Le Muséon* 91 (1978): 5-13; Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 80-81; Brock, “Syriac Historical Writing”, 7; Witakowsky, “Historiography, Syriac”, *GEDSH*, 200; Brock, “Melkite Literature in Syriac”, *GEDSH*, 285.

6 de Halleux, “La Chronique Melkite Abrégée du Ms. Sinai Syr. 10”, 14-44.

7 Kronik hakkında bkz. Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 82; Brock, “Syriac Sources for Seventh Century History”, 18-19; Brock, “Syriac Historical Writing”, 7; Witakowsky, “Historiography, Syriac”, 200.

British Museum'da (Add. 17216, v. 2-14) korunan eser Brooks tarafından yayımlanmış, Chabot tarafından Latinceye çevrilmiştir.⁸ Eserin Muaviye dönemini anlatan son kısmı Nöldeke tarafından Almanca'ya çevrilip metin ve yorumla birlikte yayımlanmış,⁹ bir parçası da Nau tarafından Fransızca'ya¹⁰ tercüme edilmiştir.

1.3. Urfalı Yakub, *Kronik*

Süryani Ortodokslarca seçkin bir bilgi olarak görülen Urfalı Yakub (ö. 708)¹¹ tarafından kaleme alınmıştır. Küçük bir parçası dışında mevcut olmayan eser, Eusebius'un *Kilise Tarihi*'nin devamı niteliğindedir. Bu eserdeki olaylar tekrar edilmemiş, birkaç tarih düzeltilmesi dışında onun kaldığı yerden devam edilmiştir. İmparator Konstantin'in (306-337) yirminci yılı olan 326 senesinden başlayıp 692 yılına kadar gelmektedir. Urfalı Yakub İslâm tarihinin ilk asrından bahsetmiş olmalıdır. Ancak bugün mevcut olan eserde Müslümanlarla ilgili olan bilgiler çok genel birkaç cümleden ibarettir. Eser; Herakleios (610-641), Erdeşir (628-629) ve Hz. Ebu Bekir (632-634) dönemleriyle son bulmaktadır. Nusaybin Metropoliteli Eliya (ö. 1046), Patrik Mihâil (ö. 1199) ve Bar 'Ebroyo (ö. 1286) bu eserden faydalanmışlardır.¹²

Eserin Londra'da (nr. 14685, vr. 1-23) bulunan parçası, Brooks tarafından İngilizce çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır.¹³ Bunun dışında Nusaybinli Eliya, Patrik Mihâil ve Bar 'Ebroyo'nun eserlerinde de kitaptan alınmış metinler bulunmaktadır. Brooks ilk ikisinde geçen alıntılarla parça halinde bulunan metni birleştirerek Süryanice ayrı bir neşir daha yapmıştır.¹⁴ Eser Duygu tarafından, Brooks'un neşri esas alınarak ayrıntılı tahlil ve değerlendirmelerle Türkçeye çevrilmiştir.¹⁵

1.4. Arapların İlerleyişine Dair Bir Kayıt

VI. yüzyıla ait bir İncil'in boş sayfasında Müslüman Arapların bölgedeki ilerleyişinden bahsedilmektedir. Metinde geçen ifadelerden bu bölgenin Filistin çevresi olduğu anlaşılmaktadır. Bir sayfalık metnin çoğu yeri okunaksızdır.¹⁶ Bununla birlikte Müslümanların kalabalık ordular halinde bölgeye geldikleri, Romalıların Dımaşk'ı terk ederek kaçtıkları, pek çok şehrin Müslümanlarca ele geçirildiği (Humus'un adı geçmektedir), yerleşim yerlerinin harap edildiği ve insanların öldürüldüğü şeklinde anlatımlar mevcuttur. Metinde ve-

8 "Mektâb Zabne d-Sim 1-Noş d-men Bayt-Marôn", ed. E. W. Brooks, *Chronica Minora II* içinde (Leipzig, Otto Harrassowitz, 1904), 43-74; Latinceye çev. J. B. Chabot, *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium (CSCO) 4 (Scriptores Syri 4)* içinde (1904), 35-57.

9 T. Nöldeke, "Bruchstücke Einer Syrischen Chronik über die Zeit des Mo'âwija", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 29 (1875): 82-98.

10 F. Nau, "Fragments d'une Chronique Syriaque Maronite", *Revue de l'Orient Chrétien* 4 (1899): 318-328.

11 Urfalı Yakub hakkında bkz. Anton Baumstark, *Geschichte der Syrischen Literatur (GSL)* (Bonn 1922), 248-256; William Wright, *A Short History of Syriac Literature* (London 1894), 141-154; Albert Abûnâ, *Âdâbü'l-Lügati'l-Ârâmiyye* (Beirut 1996), 334-340; İğnatyus Efremler Barsavm, *Saçılmış İnciler: Süryânilerin Yazımsal Tarihi*, çev. Zeki Demir (İstanbul 2005), 309-321; A. G. Salvesen, "Ya'qub of Edessa", *GEDSH*, 432-433.

12 *Kronik* hakkında bkz. Baumstark, *GSL*, 254; Wright, *Syriac Literature*, 147-148; Abûnâ, *Âdâbü'l-Lügati'l-Ârâmiyye*, 337-338; Barsavm, *Saçılmış İnciler*, 314-315; Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 84-87; Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 19; a.mlf., "Syriac Historical Writing", 8; Witakowsky, "Historiography, Syriac", 200; Salvesen, "Ya'qub of Edessa", 432.

13 E. W. Brooks, "The Chronological Canon of James of Edessa", *ZDMG* 53 (1899), 261-327; a.mlf., "The Chronological Canon of James of Edessa", *ZDMG* 54 (1900): 100-102.

14 "Maktûb Zabne d-Ya'qub Urhoyo", ed. E. W. Brooks, *Chronica Minora III* içinde (Leipzig, Otto Harrassowitz, 1905), 261-330.

15 Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 147-218.

16 Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 18.

rilen tarihlerden olayların 630'lu yıllarda geçtiği anlaşılmaktadır. Bu da Suriye bölgesinde Hz. Ömer (634-644) zamanında gerçekleşen ilk İslâm fetihleriyle örtüşmektedir.

British Museum'da (Add. 14461, v. 1) yer alan metin Nöldeke tarafından Almanca çevirisi ve açıklamalarla birlikte yayımlanmıştır.¹⁷ Daha sonra Brooks metni yayımlamış ve Latinceye tercüme etmiştir.¹⁸ Yakın zamanda Tannous, metnin İngilizcesini internet ortamında yayımlamıştır.¹⁹

1.5. 712-716 Yıllarına Ait Tarihi Kayıtlar

British Museum'da (Add. 17193, vr. 75-76) bulunan Süryanice bir yazmada, 712-716 yılları arasında gerçekleşen bazı olaylardan söz edilmektedir. İslâm tarihi açısından değerlendirildiğinde kayıtlardan biri, Süryani Ortodoks Patriği Yuhanon ile ismi verilmeyen Müslüman bir emir arasında geçen tartışmayı aktarmaktadır. Burada Hıristiyanlık inancısı ile ilgili bazı konular emir tarafından Yuhanon'a sorulmakta, o da cevap vermektedir.²⁰ Yuhanon 737-754 yılları arasında Süryani Ortodoks Kilisesi'nin patrikliğini yapmıştır. Söz konusu görüşmenin onun patrikliğinden önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan onun daha önce Havran metropolitliği yaptığı ve burayı ziyaret eden Mervan b. Muhammed (744-750) ile görüştüğü bilgisi mevcuttur.²¹ Yuhanon 737'de patrik olarak kutsandığına göre bu görüşmenin Mervan b. Muhammed'in hilâfetinden önce gerçekleşmiş olması gerekir. Bu tarihi kayıtlar, Nau tarafından Fransızca çevirisi ile birlikte yayımlanmıştır.²²

1.6. Arap Kralları Listesi

Hz. Muhammed'den başlayıp Emevî Halifesi Velid b. Abdülmelik'e (hilâfeti: 86-95/705-715) kadarki halifelerin, hilâfet sürelerini içeren bir listedir.²³ Ancak incelendiğinde verilen sayıların her zaman doğru olmadığı dikkati çekmektedir. British Museum'da (Add. 17193, vr. 17) bulunan metin, Land tarafından yayımlanmıştır.²⁴ Ayrıca Nau, "712-716 Yıllarına Ait Tarihi Kayıtlar" üzerine yaptığı çalışmada bu yazmaya atıf yapmış ve metni Fransızcaya çevirmiştir.²⁵

1.7. Anonim Kronik (724'e Kadar)

Yazarı belli olmayan eser, kısa bir dünya tarihidir. Hz. Adem'den başlayıp 724 yılına kadar gelmektedir. Farklı kaynaklardan toplanan bilgiler genel olarak kısadır ve kronolojik bir sıra titizlikle takip edilmemiştir. Eserin sonunda Hz. Muhammed'in hayatından kısaca bahsedilmekte ve Yezid b. Abdülmelik'e (hilâfeti: 101-105/720-724) kadar halifelerin

17 T. Nöldeke, "Zur Geschichte der Araber im 1 Jahrh. d. H. aus Syrischen Quellen", *ZDMG* 29 (1875): 76-82.

18 "Taş'ito d-'al Kboşoh d-Suryo d-men Tayoye", ed. E. W. Brooks, *Chronica Minorae II* içinde, 75; Latinceye çev. E. W. Brooks, *CSCO 4 (Scriptores Syri 4)* içinde (1904), 60.

19 J. Tannous, "An Account of the Subjugation of Syria by the Arabs", erişim 12 Eylül 2017, <http://syria.ac/TannousSubjugationSyriaTranslation>.

20 Tartışmanın Süryanice metni için bkz. F. Nau, "Un Colloque du Patriarche Jean Avec l'Émir des Agaréens et Faits Divers des Années 712 à 716 d'Après le MS. du British Museum Add. 17193 Avec un Appendice sur le Patriarche Jean 1er", *Journal Asiatique* 11, sy. 5 (1915): 248-253.

21 Patrik Yuhanon hakkında bkz. Hanna Dolabani, *Antakya Süryani Kadim (Ortodoks) Kilisesi Patriklerinin Özgelişi*, çev. Gabriyel Akyüz (İstanbul 2006), 47-48; Barsavm, *Saçılmış İnciler*, 332.

22 F. Nau, "Un Colloque du Patriarche Jean Avec l'Émir des Agaréens", *Journal Asiatique* 11, sy. 5 (1915): 225-279. Eser hakkında ayrıca bkz. Brock, "Syriac Historical Writing", 8.

23 Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 19.

24 J. P. N. Land, *Anecdota Syriaca* (Leiden 1868), 2: 11.

25 Nau, "Un Colloque du Patriarche Jean Avec l'Émir des Agaréens", *Journal Asiatique* 11, sy. 5 (1915): 226 (1. dipnot).

isimleriyle görev süreleri liste halinde verilmektedir. Bu sebeple batıda, *Liber Calipharum* (*Halifeler Kitabı*) olarak şöhret bulmuştur.²⁶ Daha önce geçen “Arap Kralları Listesi” ile kıyaslandığında buradaki sayıların daha doğru olduğu gözlemlenmektedir.

British Museum’da (Add. 14643, vr. 1-57) mevcut olan eser; önce Land tarafından 36-57. varaklar arasını kapsayacak şekilde neşredilmiş,²⁷ daha sonra Brooks eserin tamamını yayımlamış, Chabot ise Latinceye çevirmiştir.²⁸ Cowper, halifeler listesi de dâhil, eserin bazı bölümlerini İngilizceye çevirerek yayımlamıştır.²⁹ Bu liste Tannous tarafından ayrıca İngilizceye çevrilmiş ve internet üzerinden yayınlanmıştır.³⁰

1.8. Anonim Kayıtlar (501/2, 505/6 ve 763/4)

Berlinde (syr. 167, vr. 66-69) bulunan ve yazarı belli olmayan bir yazmada birbirinden kopuk üç tarihi kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ikisinin Selevkos takvimine göre 813 [m. 501/2] ve 816 [m. 505/6] yıllarına, birinin de hicri takvime göre 146 [m. 763/4] senesine ait olduğu görülmektedir. Yazarın İslâm öncesi dönemde Selevkos takvimini kullanırken İslâmî dönemde hicri takvimi vermiş olması dikkat çekicidir. İslâm öncesi döneme ait ilk iki rivayet Amid (Diyarbakır) ile ilgilidir. Üçüncü rivayet ise üç yıl boyunca Cezire ve Musul bölgelerinin idareciliğine getirildiği ifade edilen Musa b. Mus’ab’ın kötülüğünden ve yönetimindeki sertliğinden söz etmektedir. Metinler Brooks tarafından neşredilmiş ve Latinceye çevrilmiştir.³¹

1.9. Anonim Kronik (775’e Kadar)

Kısa bir dünya tarihidir. Hz. Adem’den başlayıp 775 yılına kadar gelmektedir. İçerdiği bilgilerin çoğu Hıristiyanlık öncesi döneme aittir. İslâmî dönemle ilgili olarak eserde; Abbâsi halifesi Mehdî (hilâfeti: 158-169/775-785) dönemine kadar halifelerin listesi ve birkaç kısa bilgi yer almaktadır. Yazması British Museum’da (Add. 14683, vr. 93-102) bulunan eser, Brooks tarafından yayımlanmış ve Latinceye çevrilmiştir.³²

1.10. Zuknin Kroniği

Bir dünya tarihi olarak kaleme alınmış olan eserin yazarı belli değildir, ancak Amid (Diyarbakır) yakınında bulunan Zuknin Manastırı’na mensup bir din adamı olduğu bilinmektedir. Yazar eseri, Amid Korepiskoposu Givargis ve Zuknin Manastırı çevresindeki din adamlarının isteği üzerine, Selevkos takvimine göre 1086 (m. 774/5), Müslümanların

26 Kronik hakkında bkz. Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığı, 87; Brock, “Syriac Sources for Seventh Century History”, 19-20; a.mlf., “Syriac Historical Writing”, 9; Witakowsky, “Historiography, Syriac”, 201.

27 Land, *Anecdota Syriaca*, 1: 2-24.

28 “Mektab Zābne d-Metul Sebwoṭo Mšahlpoṭo ḏamo la-Şnaṭ 724 la-Mšihō”, ed. E. W. Brooks, *Chronica Minora II* içinde, 77-155; Latinceye çev. J. B. Chabot, *CSCO 4 (Scriptores Syri 4)* içinde (1904), 61-119.

29 B. Harris Cowper, *Syriac Miscellanies; or Extracts Relating to the First and Second General Councils, and Various other Quotations Theological, Historical, & Classical* (London: Williams and Norgate, 1861), 75-92.

30 Bkz. Tannous, “List of Caliphs Translation: A List of Caliphs from the Liber Calipharum”, erişim 13 Eylül 2017, <http://syri.ac/ListCaliphsTranslation>.

31 “Taşiyoto Mšahlpoṭo”, ed. E. W. Brooks, *Chronica Minora III* içinde (Leipzig 336-331 ,(1905; Latinceye çev. *CSCO 6 (Scriptores Syri 6)* içinde (1907), 259-264. Bu rivayetler hakkında ayrıca bkz. Brock, “Syriac Historical Writing”, 9.

32 “Şudoṭo d-Aykano İtayhun Dore w-Şarboṭo wa-Şnayo d-men Oḏom ḏamo l-Yawmono”, ed. E. W. Brooks, *Chronica Minora III* içinde (Leipzig 349-337 ,(1905. Latinceye çev. *CSCO 6 (Scriptores Syri 6)* içinde (1907), 265-275. Eser hakkında ayrıca bkz. Brock, “Syriac Sources for Seventh Century History”, 20; a.mlf., “Syriac Historical Writing”, 9.

takvimine göre ise 158 (m. 775/6) yılında yazdığını ifade eder.³³ Tarihler karşılaştırıldığında eserin 775 yılında yazılmış olduğu ortaya çıkmaktadır ve bu yıl Halife Mehdî döneminin başlangıcına denk gelmektedir. Kronik farklı dönemleri kapsayan ve birbirinden bariz şekilde ayrılan dört ana parçadan oluşmaktadır. Bu ayırım açık bir şekilde yazarın faydalandığı kaynaklarla ilgilidir. Yaratılıştan başlayıp İmparator Konstantin (306-337) dönemine kadar gelen birinci parçanın temel kaynağı Eusebius'tur. İkinci parça Konstantin ve Zeno (474-491) arasındaki dönemleri kapsar (313-485) ve sık kullandığı kaynaklar Sokrates'in *Kilise Tarihi* ile *Stilist Yeşu' Kroniği*'dir. Üçüncü parçanın kaynakları arasında Efesli Yuhanna'nın *Kilise Tarihi* öne çıkmaktadır ve Zeno ile Justinus (565-578) arasındaki dönemi içerir (489-578). Bu tür eski eserlerden yapmaktaki olduğu geniş alıntılar sebebiyle kronik, önemli bir kaynak niteliği kazanmıştır. Dördüncü ve son parça ise 587 yılından 775 yılına kadar gelir ve bu parça eserin en orijinal kısmıdır.³⁴ Eserin İslâm tarihiyle kesişen bölümü de burasıdır. Yazarın, yaşadığı dönemle ilgili verdiği bilgiler, özellikle 767-775 yılları arası, oldukça ayrıntılıdır ve değerli bilgiler içermektedir. Burada erken Abbâsî döneminde uygulanan ekonomik politikalar ve Cezire bölgesinde yaşayan Süryani Ortodokslar hakkında birinci elden bilgiler bulmak mümkündür.³⁵ Bu dört ana bölüm dışında kısa bir önsöz ve 497-506 yıllarına dair *Stilist Yeşu' Kroniği*'nden (VI. yüzyılın başı) yapılmış alıntılardan oluşan parçalar da bulunmaktadır.³⁶ *Zuknin Kroniği* kendi zamanına kadar yazılmış olan Süryani tarih yapıtlarının en kapsamlısıdır. Olayları yıl yıl veren *lemmata* tarzı sürdürülmekle birlikte, kilise tarihi ve seküler tarihe dair bilgiler de farklı kaynaklardan esere aktarılmıştır. Bu anlamda çalışmada kronik yazımı ile kilise tarihi yazımı arasındaki ayırım belirsizleşmiştir.³⁷

Eser ilk olarak Assemani tarafından 1715'te Mısır'da yer alan Deyru's-Süryân Manastırında bulunmuş ve satın alınarak Vatikan'a getirilmiştir (Vat. Syr. 162). Onun yanlış yönlendirmesiyle bu eser, uzun süre Süryani Ortodoks Patriği ve aynı zamanda bir kronik yazarı olan Dionysios'a (patrikliği: 818-845) atfedilmiş,³⁸ ancak daha sonraki araştırmalar bu bilginin doğru olmadığını kesin bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle eser, *Pseudo-Dionysios Kroniği* olarak da bilinmektedir. Eserin günümüze ulaşmış büyük kısmını oluşturan bu parçadan başka; kroniğe ait diğer bazı parçalar, 1842 yılında Tattam tarafından aynı manastırda ele geçirilmiştir. British Museum'da (Add. 14665, vr. 1-7) bulunan ve birkaç varaktan oluşan bu parça kroniğin son kısmına aittir. Günümüze ulaşmış bu nüshalar incelendiğinde eserin baş ve son kısmında eksikler olduğu görülmektedir. Eserin parçaları farklı kişiler tarafından yayımlanmış olmakla birlikte,³⁹ iki nüshayı birleştirerek tam neşrinin yapan kişi Chabot olmuştur.⁴⁰ Eseri ayrıca Latinceye çevirmeye başlamış ancak

33 Bkz. *Chronicon Pseudo Dionysianum Vulgo Dictum*, ed. J. B. Chabot (Louvain: 1927), 2: 146.

34 Bu parça Chabot neşrinin ikinci cildinde, 145-399. sayfalar arasında yer almaktadır.

35 *Zuknin Kroniği* üzerine yapılmış bir araştırma için bkz. Zafer Duygu, "Zuknin Manastırı Süryani Kroniği (775) Özelinde İslâm İdâresi Altındaki Hıristiyanlarda 'Din Değiştirme' Meselesi", *Milel ve Nihal* 9, sy. 2 (2013): 173-201.

36 Eserin farklı dönemleri kapsayan parçaları hakkında bkz. Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığı, 95-96; Brock, "Syriac Historical Writing", 10-12.

37 Kronik hakkında bkz. Wright, *Syriac Literature*, 200-203; Abûnâ, *Âdâbü'l-Lüğati'l-Ârâmiyye*, 345-346; Barsavm, *Saçılmış İnciler*, 334-335; Yousif, *Süryani Vakanüvisler*, 119-122; Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığı, 87-96; Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 20; a.mlf., "Syriac Historical Writing", 10-12; A. Harrak, "Zuqnin, Chronicle of", *GEDSH*, 450; Witakowski, "Historiography, Syriac", 201.

38 G. S. Assemani, *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana* (Roma 1719-1728), 2: 98.

39 Esere yapılmış neşirler ve çeviriler hakkında bkz. Brock, "Syriac Historical Writing", 11-13.

40 *Chronicon Pseudo Dionysianum Vulgo Dictum*, ed. J. B. Chabot, 2 cilt (Louvain: 1927).

ölümü nedeniyle sadece birinci cildi çevirebilmiştir.⁴¹ Bundan başka eserin farklı bölümleri farklı kişiler tarafından ayrı ayrı basılmış veya batı dillerine çevrilmiştir.⁴² Duygu eserin üçüncü ve dördüncü bölümünü Türkçe'ye çevirmiştir.⁴³

1.11. Anonim Kronik (813'e Kadar)

Günümüze küçük bir kısmı ulaşmış olan kroniğin yazarı ve gerçek boyutu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte yazmanın X/XI. yüzyıla ait olması, en azından bu zaman diliminden önce yazılmış olduğunu göstermektedir. Kroniğin mevcut kısmı, Abbâsilerin erken dönemi (775-813) hakkındadır.⁴⁴

British Museum'da (Add. 14642, vr. 36-39) bulunan yazma zarar görmüştür ve hem baş hem de son kısmında eksikler bulunmaktadır. Brooks eseri İngilizce çevirisi ile birlikte yayımlanmıştır.⁴⁵ Daha sonra metin *Chronica Minora*'da da yayımlanmış ve Latinceye çevrilmiştir.⁴⁶ Eser Duygu tarafından Türkçe'ye aktarılmıştır.⁴⁷

1.12. Anonim Kronik (819'a Kadar)

İsa-Mesih'ten başlayıp 819 yılına kadar gelen kısa bir kroniktir. Yazarı belli değildir, ancak Kartmin (Mor Gabriel) Manastırı'na⁴⁸ mensup bir din adamı olduğu tahmin edilmektedir. Kronik 1911'de, daha sonra Süryani Ortodoks Patriği olarak kutsanacak olan Efrem Barsavm (patrikliği: 1933-1957) tarafından Tur Abdin bölgesindeki Basibrin köyünde⁴⁹ bulunmuştur. Yazma üzerindeki bir notta eserin; Severus adındaki bir kişi tarafından, Harran Piskoposu olan amcası David (piskoposluğu: 846-873) için kopyalandığı yazılıdır. Eserin yaklaşık yarısı, İslâm tarihinin erken dönemine denk gelen VII ve VIII. yüzyıllarla ilgilidir ve yazarın ilgisi özellikle bu kısımda yoğunlaşmıştır.⁵⁰ Metin Barsavm tarafından yayımlanmış, Chabot tarafından Latinceye çevrilmiştir.⁵¹

1.13. Tel Mahreli Dionysios, *Tarih*

Süryani Ortodoks Kilisesi Patriği Dionysios (patrikliği: 818-845) tarafından yazılmış olan kilise tarihi, 582-842 yıllarını kapsamaktadır. Dionysios'un eserini, kilise tarihi ve seküler tarihe dair olmak üzere iki parça halinde kaleme aldığı ve eserin 16 kitaptan oluştuğu bilinmektedir. Patriğin, Abbâsi halifeleri Me'mûn (hilâfeti: 198-218/813-833) ve Mu'tasım (hilâfeti: 218-227/833-842) ile görüşmeleri olmuştur.⁵²

41 *Incerti Auctoris Chronicon Pseudo Dionysianum Vulgo Dictum I*, Latinceye çev. J. B. Chabot (Louvain 1949).

42 Bazı baskılar ve çeviriler hakkında bkz. Brock, "Syriac Historical Writing", 10-13.

43 Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığı, 221-344, 347-361.

44 Kronik hakkında bkz. Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığı, 96-97; Brock, "Syriac Historical Writing", 13; Witakowski, "Historiography, Syriac", 200.

45 Brooks, "A Syriac Fragment", *ZDMG* 54 (1900): 195-230.

46 "Mektab Zabne da-damo la-Şnaţ 813 la-Mşiho", *Chronica Minora III* içinde (Leipzig 1905), 243-260; Latinceye çev. CSCO 6 (*Scriptores Syri* 6) içinde (1907), 183-196.

47 Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 365-386.

48 Manastır bugün, Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Yayvantepe (Kartmin) köyünün yakınında bulunmaktadır.

49 Bugün Şırnak'ın İdil ilçesine bağlı Haberli köyü.

50 Kronik hakkında bkz. Barsavm, *Saçılmış İnciler*, 344; Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığı, 97; Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 21; a.mlf., "Syriac Historical Writing", 13; Witakowski, "Historiography, Syriac", 200-201.

51 "Chronicon Anonymum Ad Annum Domini 819 Pertinens", ed. Ephrem Barsaum, *Chronicon Anonymi Auctoris Ad Annum Christi 1234 Pertinens* c. 1 içinde, ed. J. B. Chabot (Paris 1920), 3-24; Latinceye çev. Chabot, *CSCO 109 (Scriptores Syri 56)* içinde (1937), 1-16.

52 Eser hakkında bkz. Abûnâ, *Âdâbü'l-Lügati'l-Ârâmiyye*, 354-355; Barsavm, *Saçılmış İnciler*, 350-351; Duygu,

Bir parçası dışında eserin tamamı kayıptır. İslâm öncesi dönemle ilgili olan bu parça Vatikan Kütüphanesi'nde (syr. 144) bulunmaktadır ve Brooks tarafından Zakharias'a atfedilen *Kilise Tarihi* ile birlikte yayımlanmış ve Latinceye çevrilmiştir.⁵³ Diğer taraftan kayıp eserle ilgili çok daha fazla metin; Patrik Mihâil'in kroniği, 1234'e kadar gelen anonim kronik ve Bar 'Ebroyo'nun eserlerinde mevcuttur.⁵⁴ Palmer, Patrik Mihâil'in kroniği ve 1234'e kadar gelen anonim kronikte Dionysios'tan yapılan alıntılarını kullanarak yeni bir metnin inşasına çalışmış ve yayımlamıştır.⁵⁵ Bu metin Duygu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁵⁶

1.14. Anonim Kronik (846/7'ye Kadar)

Yaratılıştan başlayıp Selevkos takvimine göre 1158 (m. 846/7) yılına kadar gelmektedir. Metnin başlangıç kısmı eksiktir ve Yakub Peygamber'in ölümüyle başlamaktadır, ancak buradan sonrasıyla ilgili de yer yer eksikler bulunmaktadır. Yazar eserini hazırlarken pek çok kaynaktan faydalanmıştır. Bunlar arasında Eusebius'un *Kronoloji'si*, *Edessa Tarihi*, Efesli Yuhanna'nın *Kilise Tarihi* ve 819'a kadar gelen anonim kronik sayılabilir.⁵⁷ British Museum'da (Add. 14642, vr. 1-36) bulunan metni Brooks, İngilizce çevirisi ile birlikte yayımlamıştır.⁵⁸ Eser daha sonra *Chronica Minora*'da da yayımlanmış ve Latinceye çevrilmiştir.⁵⁹ Ayrıca kronik, Duygu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁶⁰

1.15. Patrik Mihâil, *Kronoloji*

Bir dünya tarihi olan eser, günümüze ulaşmış en geniş Süryani kroniğidir. *Süryani Mihâil Vakayinamesi* olarak da bilinen eser, yaratılıştan başlayıp 1194/5 yılına kadar gelir. Patrik Mihâil eserini yazarken pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Bunlar arasında günümüze ulaşmış ve ulaşmamış eserler bulunmaktadır.⁶¹ Mihâil eserini hem kilise tarihi hem de genel tarih olarak dizayn etmiştir. Bu amaçla eserini, her sayfayı üç sütuna bölerek yazmış; birinci sütunda kilise tarihine, ikinci sütunda siyasî tarihe, üçüncü sütunda ise diğer olaylara yer vermiştir. Özellikle kendi dönemi ile ilgili konularda bilgi bakımından donanımlı ve tarafsız bir bakış açısına sahip olduğu görülür. Kaynak tenkidi ve evrensel bakış açısı ile *Süryani Mihâil Vakayinamesi*, Süryânî Ortodoks tarih yazıcılığının zirve eseri kabul edilir.⁶² Mihâil, haçlılarla Müslümanlar arasındaki mücadelenin en yoğun olduğu

-
- Süryani Tarih Yazıcılığı, 98-99; Brock, "Syriac Historical Writing", 15; Witakowski, "Dionysios of Tel Mahre", *GEDSH*, 128.
- 53 "Historia Ecclesiastica Zachariae Rhetori Vulgo Adscripta II, Accedit Fragmentum Historiae Ecclesiasticae Dionysii Telmahrensis", ed. E. W. Brooks, *CSCO 84 (Scriptores Syri 39)* içinde (1921), 219-224; Latinceye çev. E. W. Brooks, *CSCO 88 (Scriptores Syri 42)* içinde (1924), 149-154.
- 54 Bu üç eserde, Dionysios'un kilise tarihinden yapılmış alıntılar üzerine R. Abramowski'nin bir çalışması vardır. Bkz. *Dionysius von Tellmahre, Jakobitischer Patriarch von 818-845* (Leipzig 1940), 14-29, 126-129.
- 55 "Extract from the Anonymous Chronicle of Ad 1234, With Supplementary Material in the Notes From the Chronicle of the Jacobite Patriarch Michael (Died Ad 1199)", çev. A. Palmer, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles* içinde, sunum çeviri ve notlar A. Palmer, S. Brock, R. Hoyland (Liverpool: Liverpool University Press, 1993), 111-221.
- 56 Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 389-496.
- 57 Kronik hakkında bkz. Barsavm, *Saçılmış İnciler*, 352; Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 97-98; Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 21; a.mlf., "Syriac Historical Writing", 14; Witakowski, "Historiography, Syriac", 201.
- 58 Brooks, "A Syriac Chronicle of the Year 846", *ZDMG* 51 (1897): 569-588.
- 59 "Mektab Zabne d-Sim l-Noş da-Şmeh lo Etrşem: da-damo la-Şnaţ 846 la-Mşih", *Chronica Minora II* içinde (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1904), 157-238; Latinceye çev. J. B. Chabot, *CSCO 4 (Scriptores Syri 4)* içinde (1904), 121-180.
- 60 Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 499-508.
- 61 Patrik Mihâil'in kaynaklarını gösteren bir tablo için bkz. Brock, "Syriac Historical Writing", 16.
- 62 Eser hakkında bkz. Wright, *Syriac Literature*, s. 252; Chabot, *Littérature Syriaque*, (yy., ts.), 125-127; Baums-

asırda yaşamıştır. Haçlı seferlerinden ve bölgedeki Müslüman idarecilerden ayrıntılı şekilde söz eder. Tapınak Şövalyeleri'nin itaat, cesaret ve münzevi yaşamlarına hayranlık duyduğunu dile getirmekle birlikte onların zulümlerini de aktarır. Diğer yandan Atabey Nureddin Zengî (ö. 569/1174) hakkındaki olumsuz düşüncelerini saklamazken, Danişmend Gazi (1071-1085) ve Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'dan (1155-1192) ise övgüyle söz eder.

Kronoloji'nin mevcut tek nüshası 1889'da Urfa'da ortaya çıkmıştır. Bu nüsha 1598'de tamamlanmış bir kopyadır. Chabot 1899'da bu nüshanın yeni bir kopyasını edinmiş ve bu kopyayı tıpkıbasım şeklinde, Fransızca çevirisiyle birlikte, bazı notlar ve indeks ekleyerek dört cilt halinde yayımlamıştır.⁶³ Yine de bu, *Kronoloji*'nin tam hali değildir. Zira Urfa nüshasında bazı boşluklar bulunmaktadır. Eserin ayrıca günümüze ulaşmış Ermenice ve Arapça çevirileri de vardır. 1248'de Papaz İshok tarafından yapılmış olan Ermenice çeviri, bir özet mahiyetindedir ve uyarlamalarla kaleme alınmıştır. Eser Dulaurier tarafından kısmen (573-717 yılları arası), Langlois tarafından bütünüyle Fransızcaya çevrilmiştir. Ermenice nüshanın Türk tarihiyle ilgili olan kısımları Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁶⁴ Arapça olarak günümüze ulaşmış beş ayrı nüshanın da Urfa nüshasından çevrildiği anlaşılmaktadır. Zira bunlarda da aynı boşluklar yer almaktadır. Ayrıca Chabot'un Süryanice metni, Saliba Şem'un tarafından 3 cilt halinde Arapçaya aktarılmıştır.⁶⁵ Yakın zamanda, günümüze ulaşmış olan Urfa nüshası ve farklı çevirileriyle birlikte eser Gorgias Press tarafından 10 cilt halinde basılmıştır.⁶⁶

1.16. Anonim Kronik (1234'e Kadar)

XIII. yüzyılın başlarında kaleme alınmış büyük bir dünya tarihidir. Yazarın adı belli olmamakla birlikte Urfalı olduğu tahmin edilmektedir. Bu sebeple eserden, 'Meçhul Edesalı Kroniği' olarak da söz edilir. Daha önceki bazı örneklerde seküler tarih ve kilise tarihi, aynı sayfada düzenlenen sütunlarla birbirinden ayrılırken burada, bilindiği kadarıyla ilk defa, seküler tarih ve kilise tarihi ayrı ciltler halinde düzenlenmiştir (Daha sonra bu yöntem Bar 'Ebroyo tarafından da benimsenecektir). Eserin birinci cildini oluşturan seküler tarih, yaratılıştan başlayıp 1234 yılına kadar gelirken, ikinci cildi oluşturan kilise tarihi İmparator Konstantin dönemi ile 1207 yılı arasında gerçekleşen kiliseyle ilgili olayları ele alır. Her iki bölümünde sonunda eksiklik bulunmaktadır. Yine de Selâhaddîn-i Eyyûbi Kudüs'ü aldığı sırada yazarın şehirde olduğu bilindiğinden, eserin 1234'ten çok da fazla ileriye gitmediği tahmin edilmektedir. Yazar, kendisinden önceki pek çok tarihçinin eserinden faydalanmıştır. Hangileri olduğu bilinmemekle birlikte bunlar arasında Arapça eserler de bulunmaktadır. Bu eseri kıymetli yapan şey ise Patrik Mihâil'in *Kronoloji*'sinden hem içerik hem de metot olarak tamamen bağımsız olmasıdır. Zira yazarın, yakın bir dönemde yazılmış olan bu esere dair herhangi bir bilgisi yoktu. Eserde İslâm tarihine dair ayrıntılı

tark, *GSL*, 298-300; Barsavm, *Saçılmış İnciler*, 400-401; Abûnâ, *Âdâbü'l-Lügati'l-Ârâmiyye*, 437-439; Yousif, *Süryâni Vakânivisler*, 155-239; Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 100-102; Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 21-22; a.mlf., "Syriac Historical Writing", 15-17; J. van Ginkel, "Michael the Syrian and his Sources: Reflections on the Methodology of Michael the Great as a Historiographer and its Implications for Modern Historians", *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies* 6 (2006): 53-60; Weltecke, "Michael I Rabo", *GEDSH*, 288.

63 *Chronique de Michel le Syrien*, ed. J. B. Chabot, 4 cilt (Paris: 1899-1910).

64 *Süryâni Patrik Mihâil'in Vakainamesi*: 2. kısım: 1042-1195, çev. Hrand D. Andreasyan (yy. 1944).

65 *Târîhu Mar Mihâ'il es-Süryâni el-Kebîr*, çev. Saliba Şem'un (Halep 1996).

66 *Texts and Translations of the Chronicle of Michael the Great*, ed. George A. Kiraz (New Jersey: Gorgias Press, 2009-2011).

bilgiler bulmak mümkündür. Yaşadığı dönemde Selçuklular, Zengiler, Eyyûbiler, Haçlılar ve Moğollar'ın durumlarından söz eder.⁶⁷

Esere ait bir nüsha XX. yüzyılın başlarında, İstanbul'da özel bir şahsın elinde bulunmuş ve Chabot tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır.⁶⁸ Chabot ayrıca bu neşrin birinci cildini Latinceye çevirmiş,⁶⁹ ikinci cildi ise Abouna tarafından Fransızcaya tercüme edilmiştir.⁷⁰

1.17. Bar 'Ebroyo (Bar Hebraeus/İbnü'l-İbrî), Kronoloji

Kronoloji, Süryani edebiyatının çok eser veren yazarlarından biri olan Bar 'Ebroyo'nun, en bilinen eserlerinden biridir. Bu eser, seküler tarih ve kilise tarihi olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Bar 'Ebroyo bu iki konuyu sütunlar halinde aynı sayfada ele almak yerine, tıpkı yukarıda bahsi geçen Anonim Kronik (1234'e kadar)'te olduğu gibi, ayrı ciltlerde ele almayı tercih etmiştir. Farklı eserlerden faydalanmış olan yazar, geniş ölçüde Patrik Mihâil'i takip etmiş olsa da kendi derleme ve düzenleme çalışmaları neticesinde çalışması ayrı bir değer kazanmıştır.⁷¹

Eserin seküler tarihe dair olan kısmı (*Ktōbo d-Makṭbonuṭ Zabne* ܟܬܘܒܘ ܕܡܚܘܒܢܘܬ ܙܒܢܘ / *Chronicon Syriacum*) yaratılıştan başlar ve kendi zamanına kadar gelir. Eser, daha çok hadedanlıklar esas alınarak on bir bölüme ayrılmıştır. Onuncu bölüm "Arap Krallar" (1258'e kadar), on birinci bölüm "Hun Krallar" üzerinedir. İslâm tarihini konu edinen bu kısım, bütün eserin üçte ikisinden fazlasını teşkil etmektedir. Yazar bu çalışmasını hazırlarken, uzun yıllar kaldığı Moğol başkenti Merağa ve çevresindeki kütüphanelerde bulunan Süryanice, Arapça ve Farsça kaynakları kullanmıştır. Çeşitli yazmaları mevcut olan eser ilk defa 1789'da Bruns ve Kirsch tarafından Latince çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır.⁷² Ancak Bedjan'ın 1890'da yaptığı neşir daha mükemmeldir.⁷³ Bu neşir daha sonra Budge tarafından İngilizceye çevrilmiş⁷⁴ ve Ö. R. Doğrul bu çeviriyi Türkçeye aktarmıştır.⁷⁵ Bar 'Ebroyo ömrünün sonlarına doğru, bazı Müslüman dostlarının isteği üzerine eserin kısa bir versiyonunu da Arapça olarak kaleme almıştır. Yazar bu çalışmasında; Müslüman okurun ilgisini çekmeyeceğini düşündüğü bazı bölümleri metinden çıkarırken, Süryanicesinde olmayan bazı bilgileri de metne eklemiştir. *Târîhu Muhtasari'd-Düvel* olarak bilinen eser ilk olarak

67 Eser hakkında bkz. Barsavm, *Saçılmış İnciler*, 409-410; Abûnâ, *Âdâbü'l-Lüğati'l-Ârâmiyye*, 440; Yousif, *Süryâni Vakanüvisler*, 241-275; Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 102-103; Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 22; a.m.f., "Syriac Historical Writing", 17-18; Witakowski, "Historiography, Syriac", 201-202.

68 "Mekhtab Zabne d-'al Şarbe 'Olmonoyo w-'İdtonoyo 'damo la-Şnaṭ 1234 la-Mṣiho", I, ed. J. B. Chabot, *CSCO 81 (Scriptores Syri 36)* içinde (1920), 25-341; II, ed. J. B. Chabot, *CSCO 82 (Scriptores Syri 37)* içinde (1916), 1-350; Latince çev. J. B. Chabot, *CSCO 109 (Scriptores Syri 56)* içinde (1937).

69 "Chronicon Anonymi Auctoris ad Annum Christi 1234 Pertinens", c. I, Latince çev. J. B. Chabot, *CSCO 109 (Scriptores Syri 56)* içinde (1937).

70 "Chronicon Anonymi Auctoris ad Annum Christi 1234 Pertinens", c. II, Fransızcaya çev. A. Abouna, *CSCO 354 (Scriptores Syri 154)* içinde (1974).

71 Bar 'Ebroyo'nun tarih eserleri hakkında bkz. Wright, *Syriac Literature*, 278-280; Barsavm, *Saçılmış İnciler*, 427-428; Abûnâ, *Âdâbü'l-Lüğati'l-Ârâmiyye*, 457-459; Yousif, *Süryâni Vakanüvisler*, 277-315; Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 104-105; Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 22-23; a.m.f., "Syriac Historical Writing", 19-21; Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 93; Takahashi, "Bar 'Ebroyo, Grigorios", *GEDSH*, 55.

72 *Chronicon Syriacum*, ed. ve Latinceye çev. P. J. Bruns ve G. G. Kirsch (Leipzig 1789).

73 *Ktōbo d-Makṭbonuṭ Zabne*, ed. P. Bedjan (Paris 1890).

74 *The Chronography of Gregory Abu'l Faraj, the Son of Aaron, The Hebrew Physician, Commonly Known as Bar Hebraeus, Being The First Part of His Political History of the World*, İngilizceye çev. E. A. W. Budge, 2 cilt (London 1932).

75 *Abu'l-Faraj Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, 2 cilt (Ankara: TTK Yayınları, 1999).

Pococke tarafından Latince çevirisiyle birlikte yayımlanmış,⁷⁶ daha sonra Sâlihânî eserin Arapça metnini müstakil olarak neşretmiştir.⁷⁷ Bourer eseri Almanca'ya,⁷⁸ Teule İngilizceye tercüme etmiş,⁷⁹ Yaltkaya ise Moğollarla ilgili kısmı Türkçeye çevirmiştir.⁸⁰ 1285 yılına kadar gelen seküler tarih, sonradan 1297 yılına kadar tamamlanmıştır. Bedjan neşrinin sonuna (557-88) eklenmiş olan bu kısmın, Bar 'Ebroyo'nun kardeşi Barsavma tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir.⁸¹

Bar 'Ebroyo eserinin kilise tarihine dair olan parçasını (*Ktobo da-Qlisyastiqi* ܟܬܘܒܐ ܕܥܩܠܝܣܝܘܨܬܝܩܝ / *Chronicon Ecclesiasticum*) ise iki bölüm olarak yazmıştır. Birinci bölümde Havari Petrus'tan başlamak suretiyle Antakya patriklerinin tarihini veren yazar, bu çalışmasını 1285 yılına kadar getirmiştir. Son yüzyıla ait bilgiler eserde daha fazla yer tutmaktadır. Barsavma eseri 1288'e kadar tamamlamıştır. İkinci bölüm ise katolikoslara ayrılmıştır. Bar 'Ebroyo, V. yüzyılda yaşanan bölünme sonrasında bağımsız hareket etmeye başlayan katolikoslara da eserin yer vermiş ve böylelikle Doğu Kilisesi'ne ilgi gösteren ilk Süryani Ortodoks tarihçi olmuştur. Birkaç yazması günümüze ulaşmış olan eser, British Museum'daki (Add. 7198) nüsha esas alınarak Abbeloos ve Lamy tarafından Latince çevirisiyle birlikte neşredilmiştir.⁸² Kilise tarihine 1495 ve 1582 yılına kadar gelen zeyiller yazılmıştır. Bunların ilki yukarıda sözü geçen neşrin sonuna eklenmiştir (2: 781-846; 3: 467-485). Basılmamış olan ikincisinin yazması Floransa'da (Med. Or. 118) yer almaktadır.

2. Doğu Süryanileri

431 Efes Konsili'nde mahkûm edilen iki doğa kristolojisini benimseyen ve tarihi süreç içerisinde Sâsânî coğrafyasında örgütlenerek kendi kiliselerini kuran Süryaniler, Doğu Süryanileri olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle mensubu oldukları kilise de Doğu Kilisesi olarak isimlendirilmiştir. Bu başlık altında Doğu Kilisesi mensubu olan yazarlar tarafından kaleme alınmış olan tarih eserleri incelenecektir. Doğu Süryanilerinden günümüze kalan eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Mevcut olanların çoğu ise yerel tarih karakterlidir. Ancak bu onlar arasında tarih yazma geleneğinin gelişmemiş olduğu şeklinde değerlendirilmemelidir. Nusaybin Metropoliteli Eliya'nın (ö. 1046) *Kronoloji*'si ve 'Abdišo b. Brika'nın (ö. 1318) *Katalog*'u incelendiğinde, Doğu Süryanileri tarafından yazılmış pek çok tarih eserinin varlığı anlaşılmaktadır. Ancak bunlar günümüze ulaşmamıştır.

2.1. Huzistan Kroniği

Yazarı belli olmayan eser, Huzistan'da⁸³ yazıldığı tahmin edildiğinden *Huzistan Kroniği* adıyla bilinmektedir. Ayrıca editörüne izafeten "Guidi Kroniği" (Guidi's Chronicle), yazarı bilinmediği için "Anonim Kronik" ve Sâsânîlerin son dönemi hakkında olduğu için "Geç Dönem Sâsânî Kroniği" olarak da anılmaktadır. 670-80 yıllarında yazıldığı düşünülmektedir. Emevîlerin (661-750) erken döneminde yazıldığı anlaşılan eserde; Doğu Kilisesi'nin durumu, Sâsânîlerin geç dönem tarihi (yaklaşık olarak son yarım yüzyılı) ve

76 *Historia Compendiosa Dynastiarum*, ed. ve Latinceye çev. E. Pococke (Oxford 1663).

77 *Târîhu Muhtasarîd-Düvel*, ed. Anton Sâlihânî el-Yesû'î (Beirut: Dâruş-Şark, 1992).

78 *Des Grigorius Abulfaradsch Kurze Geschichte der Dynastien*, Almancaya çev. G. L. Bourer, 2 cilt (Leipzig 1783-1785).

79 *The Ethicon of Barhebraeus*, İngilizceye çev. H. G. B. Teule (Louvain 1993).

80 *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. M. Şerefettin Yaltkaya (Ankara: Maarif Vekaleti, 1941).

81 Bkz. Brock, "Syriac Historical Writing", 20-21;

82 *Ktobo da-Qlisyastiqi*, ed. ve Latinceye çev. J. B. Abbeloos, T. J. Lamy, 3 cilt (Leuven 1872-1877).

83 Coğrafi olarak Irak, Basra körfezi ve Zagros sıradağları arasında yer alan bölgedir. Bugün İrana bağlı, aynı adı taşıyan bir eyalettir.

Müslüman fetihlerinden söz edilmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından bu eserin, daha kapsamlı başka bir eserden alıntılar yapılmak suretiyle oluşturulmuş olduğu yönünde görüşler ortaya atılmıştır.⁸⁴

Kronik yakın dönemde, XIV. yüzyıla ait bir yazma (Alkuş⁸⁵ yazması) esas alınarak çoğaltılmıştır. Eseri ilk defa yukarıda adı geçen Guidi, çoğaltılmış nüshalardan birini (Borgia syr. 82) esas alarak neşretmiş ve Latinceye çevirmiştir.⁸⁶ 1976'da asıl nüsha Haddad tarafından tahkik edilmiş ve Arapça çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır.⁸⁷ Eser ayrıca Almanca ve Rusçaya da tercüme edilmiştir.⁸⁸

2.2. Yuhanna (John) Bar Penkaye, *Ktābā d-Riṣ Melle*

Yuhanna b. Penkaye,⁸⁹ Kamul'daki Mar Yuhanan Manastırı'nda öğrenim görmüş bir din adamıdır. VII. yüzyılda yaşamış olan Yuhanna 686'dan sonra, bir dünya tarihi olan *Ktābā d-Riṣ Melle* (كتاب ريس ملة: ana olaylar kitabı) adlı eserini kaleme almıştır.⁹⁰ Din merkezli bu kronolojik çalışmanın yapıldığı dönem, Emevîlerin erken dönemiyle örtüşmektedir. 15 bölümden oluşan eserin son iki bölümü, İslâm tarihini ilgilendiren olaylardan söz eder. Eser yazılmış olduğu dönemle ilgili ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda eserde; Emevî halifeleri Muaviye (hilâfeti: 661-680) ve Yezid (hilâfeti: 680-683) döneminin olayları, Abdullah b. Zübeyr (ö. 692) ve Muhtar es-Sekafî'nin (ö. 687) faaliyetleri, savaşlar, esaretler, salgın hastalıklar, insanların günahkârlığı gibi dönem hakkında ilgi çekici detaylar görmek mümkündür.

Eserin bugün, 1262 tarihli Tebriz nüshasından çoğaltıldıkları tahmin edilen çeşitli nüshaları mevcuttur. Tebriz nüshası ise günümüze ulaşmamıştır. Bugüne kadar eserin tam bir neşri yapılmış değildir. En kapsamlı neşir Mingana tarafından X-XV. kitapları kapsayacak şekilde yapılmış, sadece XV. kitap Fransızcaya çevrilerek yayımlanmıştır.⁹¹ VII. yüzyıl İslâm tarihi ile kesişen 14. kitabın sonu ve 15. kitabın tamamı daha sonra Brock tarafından İngilizceye çevrilmiş,⁹² Duygu bu bölümleri Türkçeye aktararak yayımlamıştır.⁹³

2.3. Beth Qoqa Manastırı Tarihi

Eser, adından da anlaşılacağı üzere belli bir manastırın tarihiyle ilgili kaleme alınmıştır. İçeriğinde manastırın kuruluşundan, kurucularından ve o zamana kadar yetişmiş bü-

84 Kronik hakkında bkz. Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 23-24; a.mlf., "Syriac Historical Writing", 25; Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığı, 81-82; Witakowski, "Historiography, Syriac", 202.

85 Irak'ta Musul'un 40 km kuzeyindeki bir yerleşim yeri.

86 "Şarbe Medem men Qlisiastiqe Honaw deyn Taş'iyâtâ 'İdtânâyâtâ wa-d-Qosmostiqe Honaw deyn Taş'iyâtâ 'Ālmânâyâtâ d-men Mawteh d-Hormizd bar Kusraw wa-'damâ l-Şulâm Malkuṭhun d-Pârsâyê", ed. I. Guidi, *Chronica Minora I* içinde (Leipzig, Otto Harrassowitz, 1903), 15-39; Latinceye çev. I. Guidi, 15-32.

87 "Şarbe Medem men Qlisiastiqe wa-d-Qosmostiqe", ed. P. Haddad (Bağdat: Şeriketü'd-Dîvân lî-Tibâ'a, 1976).

88 "Die von Guidi Herausgegebene Syrische Chronik: Übersetzt und Commentiert", Almancaya çev. T. Nöldeke, *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 9 (1893): 1-48; "Anonimnaya Siriiskaya Khronika Vremeni Sasanidov", Rusçaya çev. N. V. Pigulevskaya, *Zapisk Istituta Vostokovedeniya* 7 (1939): 55-78.

89 Babası Penekli olduğu için Bar Penkaye denmiştir. Penek, bugün Şırnak'a bağlı İdil ilçesinin yakınındaki eski bir yerleşim yeridir.

90 Eser hakkında bkz. Abûnâ, *Ādâbü'l-Lüğati'l-Ārâmiyye*, 281; Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 24; a.mlf., "Syriac Historical Writing", 26; Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığı, 82-84; Witakowski, "Historiography, Syriac", 202.

91 A. Mingana, "Bar Penkaye", *Sources Syriacques I* içinde (Leipzig, Otto Harrassowitz, 1908), 2-203.

92 S. B. Brock, "North Mesopotamia in the Late Seventh-Century: Book XV of John Bar Penkaye's *Ris Melle*", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 9 (1987), 51-75.

93 Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, 125-143.

olan *Siirt Kroniği*'nin içerisinde bulunduğunu iddia etmektedir.¹⁰¹ Chabot metni Fransızca tercümesiyle birlikte neşretmiş,¹⁰² Bedjan da eseri ayrıca yayımlamıştır.¹⁰³

2.6. *Siirt Kroniği*

Yazarı belli olmayan eser Aday Şer'in (ö. 1915)¹⁰⁴ çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Musul'dan elde edilen bir yazma ile Siirt'te ve Diyarbakır'da bulunan yazmalar birleştirilerek oluşturulan eser, Fransızca çevirisiyle birlikte *Patrologia Orientalis*'in farklı ciltlerinde dört parça halinde yayımlanmıştır.¹⁰⁵ Dili Arapça olan eserin başı, ortası ve sonu eksiktir. Mevcut olan kısımlar 251-422 ve 484-650 yılları arasını kapsar. Şer, eserin Hıristiyanlığın doğuşuyla başladığı kanaatinde. Bir kilise tarihi olan çalışmanın temel konusunu Pers diyarında örgütlenmiş olan Doğu Kilisesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda sosyal ve politik gelişmelere de değinilmektedir.

Kroniğin mevcut kısmında İslâm'ın ancak çok erken dönemlerinden söz edilmiştir. Yazarın İslâm ve Müslümanlar hakkındaki aşırı olumlu tutumu oldukça dikkat çekici bir durumdur. Öyle ki Hz. Muhammed ve Müslüman bazı idarecilerin isimleri anıldığında sıklıkla dua ifadelerine rastlanmaktadır. Şu çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki yazar, Müslümanları Pers zulmünün sonlandırıcıları olarak görmektedir. Eserde Hz. Muhammed'in Necranlılara verdiği yazılı belgeden ve dönemin Doğu Kilisesi Katolikosu İšo'yahb'ın (patrikliği: 628-645) Hz. Muhammed'e gönderdiği ifade edilen mektup ve hediyelerden de söz edilmektedir.

Siirt Kroniği'nin 650'den sonra ne kadar devam ettiği ve ne zaman yazıldığı konusu net değildir. Eserde Katolikos İšo' bar Nündan (patrikliği: 823-828) bahsedilmiş olması, en azından onun patriklik döneminden sonra yazılmış olduğunu göstermektedir. Bazı araştırmacılar yazarın IX. yüzyılda yaşamış olan ve yukarıda bahsi geçen Basra Piskoposu İšo'dnah olabileceğine işaret etmişlerdir. Ancak bunu doğrulayacak kesin bir delil yoktur. Bazı araştırmacılar ise eserin XI. yüzyılda oluşturulmuş olabileceğini düşünmektedir. Eserin bir yerinde geçen "Zâhîr'in dönemi" iması ise tartışma alanını XIII. yüzyıla kadar genişletmektedir. Zira kastedilen kişinin Abbâsi halifesi Zâhîr Biemrillah (1225-1226) olma ihtimali söz konusudur ve yazarın ifadesinden onunla çağdaş olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki bu varsayımların hiçbirisi kesin olarak ispatlanabilir değildir. Dolayısıyla *Siirt Kroniği* yazarının ne zaman yaşadığı ve eserin ne zaman kaleme alınmış olduğu konusu belirsizdir.¹⁰⁷

101 Eser hakkında bkz. Assemani, *BO*, 3: 195-196; G. P. Badger, *The Nestorians and Their Rituals* (London: 1852), 2: 375; Baumstark, *GSL*, 234; Abûnâ, *Âdâbü'l-Lüğati'l-Ârâmiyye*, 322-323; Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 26-27; a.m.f., "Išo'dnah", *GEDSH*, 217; Witakowski, "Historiography, Syriac", 202; Tomakin, "Abbâsiler Döneminde Süryâniler", 216-217.

102 *Le livre de la Chasteté composé par Jésusdenah, Évêque de Baçrah*, ed. ve Fransızcaya çev. J. B. Chabot (Roma 1896).

103 "Şarbo d-Abâhâtâ da-Nsab 'Umre b-Malkuṭo d-Pârsâye wa-d-Tayâye", ed. J. B. Chabot, *Liber Superiorum* içinde (Paris 517-437, 1901).

104 Keldani Kilisesi Siirt Başpiskoposu (1902-1915).

105 "Histoire Nestorienne Inédite (Chronique de Séert): Première partie (I)", ed. ve çev. A. Scher, *Patrologia Orientalis* içinde (Paris: Firmin-Didot, 1908), 213-312; "Histoire Nestorienne Inédite (Chronique de Séert): Première partie (II)", *Patrologia Orientalis* içinde (Paris: Firmin-Didot, 1910), 217-344; "Histoire Nestorienne Inédite (Chronique de Séert): Seconde partie (I)", *Patrologia Orientalis* içinde (Paris: Firmin-Didot, 1911) 95-203; "Histoire Nestorienne Inédite (Chronique de Séert): Seconde partie (II)", *Patrologia Orientalis* içinde (Paris: Firmin-Didot, 1919) 435-639.

106 Aday Şer, "Giriş", *Siirt Vakayinamesi* içinde, haz. Aday Şer, çev. Celal Kabadayı (İstanbul: Yaba Yayınları, 2010), 60.

107 Eser hakkında bkz. Abûnâ, *Âdâbü'l-Lüğati'l-Ârâmiyye*, 374-376; Yousif, Süryani Vakanüvisler, 319-389; A. Harrak, "Siirt", *GEDSH*, 379.

2.7. Eliya b. Şinaya (Nusaybin Metropolitisi), *Kronoloji*

Nusaybin Metropolitisi Eliya (piskoposluğu: 1008-1046) tarafından kaleme alınmış bir dünya tarihidir. Evrensel tarihi konu edinmesi yönüyle günümüze ulaşmış Doğu Süryani kronikleri arasında tektir. Eser iki parça olarak düzenlenmiş, iki dilli (Süryanice-Arapça) yazılmış olan birinci parça da iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Kutsal Kitap'ta geçen ilk insanlar ve katolikoslar ile antik çağ ve geç antik çağ devletlerinin krallarına dair listeler verilmiştir. Bunu Doğu Kilisesi katolikoslarını içeren ve her biri hakkında ayrıntılı bilgiler sunan bir liste takip etmektedir (7-73). Bu parçanın ikinci bölümünde ise m.s. 25-1018 yılları arasındaki önemli olaylar kronolojik sıra içinde sunulmuştur. Bu kısmın baş tarafı eksik olup 785-878 ve 972-994 yılları arasında da kesintiler bulunmaktadır. Dolayısıyla eserin içeriği İslâm'ın ilk dört asrıyla kesişmektedir. Eliya'nın metropolitliği döneminde Nusaybin, Meyyâfârikîn¹⁰⁸ merkezli Mervânîler'in (983-1085) idaresindeydi ve yazarın sarayla yakın ilişkileri vardı. Bu sebeple eserin yakın dönem ve Mervânîler hakkında verdiği bilgiler özellikle değerlidir. Yazar siyasi ve dinî gelişmelerden başka; ay ve güneş tutulmaları, doğal afetler, hastalıklar gibi toplumun genel gündemini meşgul eden olaylara da yer vermiştir (73-228). Bu parçanın sonuna yazarın hayatını içeren bir yazı sonradan eklenmiştir (228-231). Eserin ikinci parçası ise Süryanice kaleme alınmıştır ve takvimsel tablolardan oluşmaktadır. Bunlar farklı doğu kiliselerine göre bayramları ve yılları gösteren dönüşüm tablolarını içermektedir.

Eliya kullandığı Yunaca, Süryanice ve Arapça kaynakların bilgisini vermeye özen göstermiştir. Bu anlamda yaklaşık 60 kaynağın adı eserde geçmektedir ve bunların hemen yarısı günümüze ulaşmamıştır, dolayısıyla bilinmemektedir. Bu kaynaklar arasında Doğu Kilisesi ve Süryani Ortodoks Kilisesi'ne mensup yazarların eserleri bulunduğu gibi, Müslümanlar tarafından kaleme alınmış olanlar da yer almaktadır. Eliya'nın eseri XI. yüzyılda, iki Süryani kilisesi arasındaki entelektüel etkileşimin boyutunu ve Doğu Kilisesi bünyesinde Arapçanın kazanmakta olduğu etkinliği göstermesi açısından önemlidir. İlerleyen süreçte Arapça daha da yaygınlaşmış ve bu kiliseye mensup yazarlar eserlerini sadece Arapça kaleme almaya başlamışlardır. Nitekim aşağıda *Ahbâru Fetâriketi Kürsiyyi'l-Maşrik ve Esfâru'l-Esrâr* adlı eserlerin tamamen Arapça kaleme alınmış olduğu görülecektir.¹⁰⁹

Eliya'nın eserinin tek nüshası British Museum'da (Add. 7197) bulunmaktadır ve müellif nüshası olma ihtimali yüksektir. Metin ve Latince çevirisi Brooks ve Chabot tarafından yayımlanmıştır.¹¹⁰ Eser ayrıca Delaporte tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve indeks eklenerek yayımlanmıştır.¹¹¹ Sadece İslâm tarihini içeren kısımları da Baethgen tarafından Almancaya çevrilmiş, Süryanice ve Arapça metinle birlikte yayımlanmıştır.¹¹²

2.8. *Ahbâru Fetâriketi Kürsiyyi'l-Maşrik min Kitâbi'l-Mecdel*

Doğu Kilisesi katolikoslarını konu edinen eser aslında dini ve tarihi konuları içeren

108 Süryani kaynaklarda Mayperqat (ܡܝܦܪܩܬܐ) diye geçer. Bugün Diyarbakır'a bağlı Silvan ilçesidir.

109 Eser hakkında bkz. Assemani, *BO*, 3: 266-274; Baumstark, *GSL*, 287-288; Wright, *Syriac Literature*, 235-239; Abûnâ, *Âdâbü'l-Lügati'l-Ârâmiyye*, 368-369; Yousif, Süryani Vakanüvisler, 391-424; Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığı, 99-100; Brock, "Syriac Sources for Seventh Century History", 24-25; a.mlf., "Syriac Historical Writing", 26-27; H. G. B. Teule, "Eliya of Nisibis", *GEDSH*, 143; Witakowski, "Historiography, Syriac", 202-203.

110 *Eliae Metropolitae Nisibeni Opus Chronologicum II*, ed. J. B. Chabot, *CSCO 62 (Scriptores Syri 22)* içinde (1909); Latinceye çev. J. B. Chabot, *CSCO 63 (Scriptores Syri 24)* içinde (1910); *Eliae Metropolitae Nisibeni Opus Chronologicum I*, ed. E. W. Brooks, *CSCO 62 (Scriptores Syri 21)* içinde (1910); Latinceye çev. ed. E. W. Brooks, *CSCO 63 (Scriptores Syri 23)* içinde (1910).

111 *Chronographie de Mar Elie bar Şinaya, Metropolit de Nisibe*, çev. L. Delaporte (Paris 1910).

112 *Fragmente Syrischer und Arabischer Historiker*, ed. F. Baethgen (Leipzig 1884).

büyük bir eserin küçük bir parçasından ibarettir. *Kitâbü'l-Mecdel* isimli bu çalışma yedi bölümden oluşmakta ve her bölümün alt başlıkları bulunmaktadır. Katolikoslar hakkındaki bu parça ise *Kitâbü'l-Mecdel*'in 5. bölümünün 5. bábından ibarettir. Eser, Havarî Tuma tarafından doğuya gönderildiği kabul edilen Aday'ın hayatı ile başlamakta ve III. 'Abdişu' (katolikosluğu: 1139-1148) dönemine kadar gelmektedir. Doğu Kilisesi liderlerinin hayatları ele alınırken dönemin kilise mensubu ünlü bilgin, hekim ve devlet memurlarından da söz edilmekte; bu bağlamda Müslüman idareciler ve toplum hayatı hakkında kayda değer ölçüde bilgi aktarılmaktadır. Eserin tamamı Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu durum Arapçanın XII. yüzyılda, Doğu Kilisesi bünyesinde kazanmış olduğu ağırlığı göstermesi bakımından önemlidir.¹¹³

Yazması Paris'te (Bibl. Nat. 190) bulunan eser 1899'da Gismondi tarafından *Ahbâru Fetâriketi Kürsiyyi'l-Maşrik min Kitâbi'l-Mecdel* başlığıyla Mari b. Süleyman'a (XII. Yüzyıl) atfedilerek neşredilmiş, 1966'da Bağdat'ta eserin tıpkıbasımı gerçekleştirilmiştir.¹¹⁴ Yakın zamanda eser üzerine ayrıntılı çalışma yapan ve eseri *el-Mecdel l-İstibsâr ve'l-Cedel* adıyla yeniden neşreden Louis Saliba, *Kitâbü'l-Mecdel*'in Mari b. Süleyman'a aidiyetini tartışmaya açmış; aslında bu çalışmanın gerçek yazarının Amr b. Matta olduğunu ve sadece eserin içine girmiş birkaç notundan dolayı yanlış bir şekilde Mari b. Süleyman'a izafe edildiğini belirtmiştir.¹¹⁵

2.9. Katolikos III. Yahbalaha'nın Seyahatleri

Bu eser; Türk asıllı olduğu bilinen Yahbalaha (katolikosluğu: 1281-1317) ile manevî hocası ve yakın dostu Raban Savma'nın seyahatlerinde, Savma tarafından tutulmuş olan günlüğe dayanmaktadır. Moğol İmparatoru Kubilay Han'ın (1260-1294) himayesi, en azından izni ile hareket eden ikili; Merâğa, Tebriz, Erbil gibi dönemin büyük şehirlerinde ilişkiler kurmuş, Bağdat'ı ziyaret etmişlerdir. Ayrıca eserde Raban Savma'nın Avrupa yolculuğu da yer almaktadır. XIII. asrın ikinci yarısının birbirinden uzak farklı bölgeleri hakkında, doğrudan gözleme dayalı olarak kaleme alınmış olan eser; Moğol istilası sonrası dönemin İslâm dünyasında Müslüman-Hıristiyan ilişkileri bakımından önemli bilgiler içermektedir. Orijinalinin Farsça kaleme alınmış olduğu tahmin edilen eser daha sonra Süryani bir yazar tarafından yeniden kurgulanarak Süryaniceye çevrilmiştir.¹¹⁶

Günümüze ulaşmış olan Süryanice nüsha British Museum'da (Oriental MS. no. 3636) bulunmaktadır ve Bedjan tarafından yayımlanmıştır.¹¹⁷ Chabot eseri geniş notlarla Fransızcaya,¹¹⁸ Budge da İngilizceye çevirmiştir.¹¹⁹

113 Eser hakkında bkz. Assemani, *BO*, 3.1: 554-555; Abûnâ, *Âdâbü'l-Lüğati'l-Ârâmiyye*, 412-414; Yousif, Süryani Vakanüvisler, 425-457; Witakowski, "Historiography, Syriac", 203.

114 *Maris Amri et Slibae de Patriarchis Nestorianorum Commentaria ex Codicibus Vaticanis I*, ed. H. Gismondi (Roma 1899).

115 Bkz. *el-Mecdel l-İstibsâr ve'l-Cedel*, haz. ve thk. Louis Saliba (Lübnan: Dâr ve Mektebetü Byblion, 2012).

116 Eser hakkında bkz. Abûnâ, *Âdâbü'l-Lüğati'l-Ârâmiyye*, 411-412; Brock, *Syriac Literature*, 81; Witakowski, "Historiography, Syriac", 203; J. P. Amar, "Sawma, Rabban", *GEDSH*, 360-361; a.mlf., "Yahbalaha III", *GEDSH*, 429.

117 *Histoire de Mar-Jabalaha, de Trois Autres Patriarches, d'un Prêtre et de Deux Laïques Nestoriens*, ed. P. Bedjan (Paris: Otto Harrassowitz, 1893).

118 *Histoire de Mar Jabalaha III, Patriarche des Nestoriens (1281-1317), et du Moine Rabban Çauama, Ambassadeur du Roi Argoun en Occident (1287), Traduite de Syriaque e Annotée*, ed. J. B. Chabot (Paris: Ernest Leroux, 1895).

119 *The Monks of Kublai Khan Emperor of China*, İngilizceye çev. E. A. W. Budge (Londra: The Religious Tract Society, 1928).

2.10. Saliba b. Yuhanna, *Esfâru'l-Esrâr*

Bir papazın oğlu olarak XIII. yüzyılın sonlarına doğru Musul'da doğmuş olan Saliba b. Yuhanna, din adamı olarak yetişmiştir. 1330'lu yıllarda bahsi geçen *Kitâbü'l-Mecdel* üzerine çalışmaya başladığı ifade edilen yazar, Doğu Kilisesi'nin tarihi hakkında *Kitâbü't-Tevârih* olarak da bilinen eserini kaleme almıştır. Eser III. Yahbalaha (katolikosluğu: 1281-1317) dönemine kadar gelmektedir. *Kitâbü'l-Mecdel*'den başka, kaynakları arasında Saïd b. Bitrîk, *Siirt Kroniği* ve Nusaybin Metropoliti Eliya da vardır. Eserini Arapça kaleme almış, ancak Süryanice kelime ve deyimleri sıkça kullanmıştır. Saliba ilgisini daha çok katolikoslar, metropolitler ve piskoposlar üzerine yoğunlaştırmış ve çalışmasını buna göre derlemiştir. Bu sebeple Abbâsiler, Moğollar veya yerel idareciler hakkında pek fazla bilgi sunmamaktadır.¹²⁰

Vatikan'da (Ar. 110) bulunan yazma Gismondi tarafından Amr b. Matta ve Saliba b. Yuhanna'ya atfedilerek neşredilmiştir.¹²¹ Eserin hangisine ait olduğu veya ikisinin de bu eser üzerinde çalışma yapıp yapmadıkları konusu tartışmalıdır. Eserin Saliba'ya ait olduğunu savunan Louis Saliba, konu üzerine yapmış olduğu araştırma ile birlikte eseri yeniden neşretmiştir.¹²²

Sonuç

İslâm tarihi alanı açısından değerlendirildiğinde kayda değer ölçüde Süryani tarih kaynağının mevcut olduğu dikkati çekmektedir. Bu kaynakların çoğunluğunun derleme olarak kaleme alındığı görülmektedir. Bununla birlikte yazıldığı dönemin siyasi ve toplumsal durumuna dikkat çeken ve bu bakımdan birincil kaynak statüsü kazanan eserler veya eser bölümlerinin varlığı da söz konusudur. Söz gelimi; Müslümanların Suriye ve Irak coğrafyasında gerçekleştirmiş olduğu fetihlerin aynı dönemin yazarları tarafından kayda geçirilmiş olması İslâm tarihçiliği açısından bu çalışmaların değerini artırmaktadır. Çeşitli dönemlerde yazılmış olan eserler de ilgi alanına göre kendi döneminin veya yazıldığı bölgenin tarihi açısından, birincil kaynak değeri taşımaktadır.

Bu inceleme kapsamındaki kaynakların tamamına yakını, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli araştırmacılar tarafından yayımlanmış durumdadır. Ayrıca neşri yapılan eserlerin pek çoğu en az bir batı diline çevrilmiştir. Bununla birlikte şimdiye kadar Süryanice kaynakların ancak birkaçı Türkçeye kazandırılmıştır. Andreasyan ve Doğrul'un çevirileri bu anlamda ilk olma özelliğini taşımaktadır. Daha yakın bir dönemde, İslâm öncesi döneme ait olan *Erbil Kroniği* (VI. yüzyıl) ile yukarıda bahsi geçen *Siirt Kroniği* Türkçeye kazandırılmıştır. Son olarak Mardin Artuklu Üniversitesi Öğretim Üyesi Zafer Duygu'nun; Süryani tarih yazıcılığı üzerine kaleme almış olduğu ve yedi farklı kronikten yapılmış çevirileri içeren çalışması, bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Ancak şimdiye kadar yapılmış olan çevirilerin daima batı dillerinden gerçekleştirilmiş olması alanın ciddi bir problemi olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye'de Süryaniyat alanında yapılan ve sayısı pek fazla olmayan çalışmalar ise bu durumun doğal bir uzantısı şeklinde, batıda geliştirilmiş olan literatürün özetlenip aktarılmasından öteye geçememektedir. Bu durum düşünüldüğünde, sadece tarihi kaynakları değil, bütünüyle Süryani edebiyatını, orijinal metinler üzerinden tetkik edebilecek araştırmacılara duyulan ihtiyaç ortadadır. En azından Süryanice metinlerin doğrudan çevirilerinin

120 Eser hakkında bkz. Abûnâ, *Âdâbü'l-Lüğati'l-Ârâmiyye*, 413-414; Yousif, *Süryani Vakanüvisler*, 459-472.

121 *Maris Amri et Slibae de Patriarchis Nestorianorum Commentaria ex Codicibus Vaticanis II*, ed. H. Gismondi (Roma 1896).

122 *Esfâru'l-Esrâr ev Kitâbü't-Tevârih*, haz. ve thk. Louis Saliba (Lübnan: Dâr ve Mektebetü Byblion, 2012).

yapılması ve alanın araştırmacılarının istifadesine sunulması acil bir gereksinim olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça:

- “Mektab Zabne d-‘al Şarbe ‘Olmonoyo w-‘İdtonoyo ‘damo la-Şnaṭ 1234 la-Mṣiho [Mesih’in 1234. yılına kadar gelen dünyevî ve dinî olaylar hakkında tarih]”. I, editör: J. B. Chabot, *CSCO 81 (Scriptores Syri 36)* içinde, 25-341. 1920; II, editör: J. B. Chabot, *CSCO 82 (Scriptores Syri 37)* içinde, 1-350. 1916.
- “Mektab Zabne da-‘damo la-Şnaṭ 813 la-Mṣiho [Mesih’in 813. yılına kadar tarih]”. *Chronica Minora III* içinde, 243-260. Leipzig, Otto Harrassowitz, 1905.
- “Mektab Zabne d-Metul Sebwoṭo Mṣahlpoṭo ‘damo la-Şnaṭ 724 la-Mṣiho [Mesih’in 724. yılına kadar gelen çeşitli olaylar hakkında tarih]”. Editör: E. W. Brooks, *Chronica Minora II* içinde, 77-155. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1904.
- “Mektab Zabne d-Sim l-Noṣ da-Şmeh lo Eṭrṣem: da-‘damo la-Şnaṭ 846 la-Mṣiho [İsmi kayıtlı olmayan biri tarafından yazılmış, Mesih’in 846. yılına kadar gelen tarih]”. *Chronica Minora II* içinde 157-238. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1904.
- “Mektab Zabne d-Sim l-Noṣ d-men Bayṭ-Maron [Mârûnilerden biri tarafından yazılan tarih]”. Editör: E. W. Brooks, *Chronica Minora II* içinde, 43-75. Leipzig, Otto Harrassowitz, 1904.
- “Şarbe Medem men Qlisiastiqe Honaw deyn Taş‘iyâtâ ‘İdtânâyâtâ wa-d-Qosmostiqa Honaw deyn Taş‘iyâtâ ‘Ālmânâyâtâ d-men Mawteh d-Hormizd bar Kusraw wa-‘damâ l-Şulâm Malkuthun d-Pärsäye [Kiliselerin haberleri olan dinî tarihin ve dünyevi haberler olan evrensel tarihin anlatımı: Hüsrev oğlu Hürmüz’ün ölümünden Perslerin krallığının sonuna kadar]”. Editör: I. Guidi, *Chronica Minora I* içinde, 15-39. Leipzig, Otto Harrassowitz, 1903.
- “Şarbo d-Abähâtâ da-Nsab ‘Umre b-Malkuṭo d-Pärsäye wa-d-Tayäye [Perslerin ve Arapların krallıklarında manastırlar kuran babaların hikâyesi]”. Editör: J. B. Chabot, *Liber Superiorum* içinde, 437-517. Paris 1901.
- “Şudo’o d-Aykano İtayhun Dore w-Şarboṭo wa-Şnayo d-men Oḍom ‘damo l-Yawmono [Adem’den günümüze kadar dönemler, olaylar ve yılların nasıl olduğunun anlatımı]”. Editör: E. W. Brooks, *Chronica Minora III* içinde, 337-349. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1905.
- “Taş‘iyoto Mṣahlpoṭo [Çeşitli Haberler]”. Editör: E. W. Brooks, *Chronica Minora III* içinde, 331-336. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1905.
- “Taş‘iṭo d-‘al Kboşoh d-Suryo d-men Tayoye [Suriye’nin Araplar tarafından alınması hakkında haber]”. Editör: E. W. Brooks, *Chronica Minora II* içinde, 75. Leipzig, Otto Harrassowitz, 1904.
- Abûnâ, Albert. *Ādâbü’l-Lüḡati’l-Ārâmiyye*. Beyrut 1996.
- Assemani, G. S. *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*. 3 cilt. Roma 1719-1728.
- Bar ‘Ebroyo. *Kṭoḇo d-Makṭbonuṭ Zabne [Zamanların Tarihi]*. Editör: P. Bedjan. Paris 1890.

- Barsavm, İğnatyus Efrem. *Saçılmış İnciler: Süryânîlerin Yazınsal Tarihi*. Çeviri: Zeki Demir. İstanbul 2005.
- Baumstark, Anton. *Geschichte der Syrischen Literatur*. Bonn 1922.
- Brock, Sebastian P. "Syriac Sources for Seventh-Century History". *Byzantine and Modern Greek Studies* 2 (1976): 17-36.
- Brock, Sebastian P. "Syriac Historical Writing: A Survey of the Main Sources". *Journal of the Iraq Academy* 5 (1979): 1-30.
- Brock, Sebastian P. "Melkite Literature in Syriac", *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*. Editör: Sebastian P. Brock, Aaron M. Butts, George A. Kiraz ve Lucas van Rompay. 285-286. New Jersey: Gorgias Press, 2011.
- de Halleux, A. "La Chronique Melkite Abrégée du Ms. Sinaï Syr. 10", *Le Muséon* 91 (1978): 5-44.
- Dolabani, Hanna. *Antakya Süryani Kadim (Ortodoks) Kilisesi Patriklerinin Özgeçmişi*. Çeviri: Gabriyel Akyüz. İstanbul 2006.
- Duygu, Zafer. *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hıristiyanlık, İslam, Siyasi Tarih*. İstanbul: Divan Kitap, 2016.
- Duygu, Zafer. "Zuknin Manastırı Süryani Kroniği (775) Özelinde İslam İdâresi Altındaki Hıristiyanlarda 'Din Değiştirme' Meselesi". *Milel ve Nihal* 9, sy. 2 (2013): 173-201.
- Eliya b. Şinaya. *Eliæ Metropolitæ Nisibeni Opus Chronologicum I-II*. Editör: J. B. Chabot, E. W. Brooks. CSCO 62-63 (*Scriptores Syri* 21-22). 1909-1910.
- Harrak, A. "Zuqnin, Chronicle of". *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*. Editör: Sebastian P. Brock, Aaron M. Butts, George A. Kiraz ve Lucas van Rompay. 450. New Jersey: Gorgias Press, 2011.
- Histoire de Mar-Jabalaha, de Trois Autres Patriarches, d'un Prêtre et de Deux Laiques Nestoriens*. Editör: P. Bedjan. Paris: Otto Harrassowitz, 1893.
- Land, J. P. N. *Anecdota Syriaca*. 4 cilt. Leiden 1862-1875.
- Le livre de la Chasteté composé par Jésusdenah, Évêque de Baçrah*, ed. ve Fransızcaya çev. J. B. Chabot (Roma 1896).
- Maris Amri et Slibæ de Patriarchis Nestorianorum Commentaria ex Codicibus Vaticanis I-II*. Editör: H. Gismondi. Roma 1896-1899.
- Mingana, A. "Bar Penkaye". *Sources Syriacques I* içinde, 2-203. Leipzig, Otto Harrassowitz, 1908.
- Nau, F. "Un Colloque du Patriarche Jean Avec l'Émir des Agaréens et Faits Divers des Années 712 à 716 d'Après le MS. du British Museum Add. 17193 avec un appendice sur le patriarche Jean 1er". *Journal Asiatique* 11, sy. 5 (1915): 225-279.
- Nöldeke, T. "Zur Geschichte der Araber im 1 Jahrh. d. H. aus Syrischen Quellen". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 29 (1875): 76-82.
- Nöldeke, T. "Bruchstücke Einer Syrischen Chronik über die Zeit des Mo'awija". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 29 (1875): 82-98.
- Özaydın, Abdülkerim. "İbnü'l-İbri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 92-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Patrik Mihâil. *Chronique de Michel le Syrien*. Editör: J. B. Chabot. 4 cilt. Paris: 1899-1910.
- Segal, J. B. "Syriac Chronicles as Source Material for the History of Islamic Peoples". *Historians of the Middle East* içinde, ed. B. Lewis ve P. M. Holt, 246-258. Oxford: Oxford University Press, 1964.
- The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*. Sunum çeviri ve notlar: A. Palmer, S. Brock, R. Hoyland. Liverpool: Liverpool University Press, 1993.

- Tomakin, A. Yasin. "Abbâsîler Döneminde İlmî Hayatta Süryânîler (132-656/750-1258)".
Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.
- Tuma b. Ya'kûb. *The Book of Governors: the Historia Monastica of Thomas Bishop of Marga*.
Editör ve çeviri: E. A. W. Budge. 2 cilt. Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.,
Ltd., 1893.
- Witakowsky, W. "Historiography, Syriac", *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac He-
ritage*. Editör: Sebastian P. Brock, Aaron M. Butts, George A. Kiraz ve Lucas van Rom-
pay. 199-203. New Jersey: Gorgias Press, 2011.
- Wright, William. *A Short History of Syriac Literature*. London 1894.
- Yousif, Ephrem Isa. *Süryani Vakâüvisler*. Çeviri: Mustafa Aslan. İstanbul: Doz Yayınları,
2009.
- <http://syri.ac/chronicles>